

1. Témakör: KOMMUNIKÁCIÓ

Tétel: A kommunikációs folyamat tényezői és funkciói, ezek összefüggései a kifejezésmóddal

Feladat: Milyen feltételek szükségesek ahhoz, hogy a következő mondatok betölthessék az üzenet szerepét? Mutasson rá az üzenet funkcióira is, s mondja el, milyen helyzetben tartja stílusosnak e megfogalmazást! Akkor holnap hétkor indulunk. Nehogy elkéss! Nem fogunk rád várni, úgy itt hagyunk, mint Szent Pál az oláhokat.

Elmélet: 1. A kommunikáció (közlésfolyamat, beszélgetés vagy információcsere) valamely jelrendszer szándékos és kölcsönös felhasználása. Tényezői, vagyis megvalósulásának feltételei: beszélő, hallgató, csatorna, üzenet, közös kód, közös előzetes ismeretek. 2. Funkciói: tájékoztatás, felhívás, érzelemkifejezés, kapcsolatteremtés-kapcsolattartás, értelmezés, gyönyörködtetés.

Gyakorlat: 1. Természetesen kell valamennyi feltétel. Az előzetes ismeretek különösen: hová, kivel mi célból utaznak el. 2. A funkciók közül itt az érzelemkifejezés és a felhívás jut legnagyobb szerephez, de ott a tájékoztatás is. Más nincs. 3. A társalgás stílusában, ha közvetlen a viszony, stílusos, ofővel szemben már nem volna az.

2. Témakör: KOMMUNIKÁCIÓ

Tétel: A nyelv mint jelrendszer

Feladat: A legkisebb nyelvi jel a morféma. Milyen morfémákat tud elkülöníteni az alábbi mondatban? Mutasson rá arra is, milyen szerepet játszanak ezek a szerkesztett jelek, a szóalak, a szó szerkezetek s a mondat felépítésében!

„Költő vagyok, költőileg kell
Végigrohannom az életúton!” (Petőfi)

Elmélet: A nyelv legkisebb jelentéssel bíró egysége a morféma. Megkülönböztetünk szabad (alapszófajok), félszabad (viszónyszók) és kötött morfémákat (képzők, jelek, ragok). Az elsőt önálló alak, önálló jelentés, a másodikat önálló alak járulékos jelentés, az utolsót járulékos alak, járulékos jelentés jellemzi.

Gyakorlat: A főnti szöveg szabad morfémái: költ, költő (mert ez külön lexéma), van, rohan, élet, út

Félszabad: kell segédige, végig igekötő, az névelő

Kötött:

- ő: a melléknévi igenév képzője
- i: melléknévképző
- ni: a főnévi igenév képzője (végigrohanni)
- ok: igei személyrag (vagyok)
- m: igei személyrag (végigrohannom)
- leg: határozórag
- on: határozórag

3. Témakör: KOMMUNIKÁCIÓ

Tétel: A közvetlen emberi kommunikáció

Feladat: Milyen kommunikációs problémákról árulkodnak a következő minidialógusok? Miként lehetne megoldani őket?

- a.) – Magát hogy hívják?
- Mit tetszett kérdezni?
- Azt, hogy mi a neve magának?
- Én Önnek nem vagyok maga, én Önnek Kovács úr vagyok.
- b.) – Tudnál nekem segíteni?
- Miben?
- Egyszerűen nem vagyok képes felfogni ezt az anyagrészt. Teljesen ki vagyok készülve.
- Most nem érek rá, rálépek a távozás hímes mezejére. De ne aggódj, úgy még sosem volt, hogy valahogy ne lett volna.
-
- c.) – Tök jó ez az ízé.
- Szerintem is tök szuper.
- De az a bigyó is ott, tök aranyos.
- Tök jó cuccokat árul ez a csaj, ide máskor is benézünk.

Elmélet:

- A kommunikáció két alaptípusa a tömegkommunikáció és a személyközi, más néven közvetlen emberi kommunikáció. A tömegkommunikáció közvetett (technikai eszköz közbeiktatásával történik), egy irányban ható (fölről lefelé) és tömeges (sokakhoz eljut), mint a tévé, a rádió vagy az újságok. Ezzel szemben a személyközi kommunikáció többnyire közvetlen, oda- vissza irányú és nem tömeges. Megjegyzendő: Az új médiában már keveredik a kettő. Ha internetes lapokhoz hozzá lehet szólni, akkor a tömegkommunikációba a személyközi vegyül. Ha egy Facebook-üzenet a megosztások révén sokakhoz eljut, akkor a személyközből tömegkommunikáció lesz.*
- a. A közvetlen emberi kommunikáció a viselkedés része. a nyelvi viselkedés legfontosabb szabályait Grice nyomán az alábbi négy maximában foglalhatjuk össze:
-Csak annyit mondj, amennyi szükséges! (az információ mennyiségére vonatkozó szabály)
-Igazat mondj és tudd is indokolni! (az információ minőségére vonatkozó szabály)
-Maradj a témánál! (fölépatés)
-Légy egyértelmű, beszélj érthetően! (megformálás)*

b. A közvetlen emberi kommunikáció részei: köszönés, megszólítás, bemutatás, bemutatkozás, társalgás. Mindegyiknek megvannak az íratlan szabályai.

Gyakorlat:

Az első párbeszédben hiányzik a köszönés. Nem ártana a bemutatkozás sem, vagy egy olyan formula, amely elárulja: miért akarja megtudni a nevét. További probléma: ismeretlenek között jobb, ha a távolságtartóbb önt használjuk, illetve az úr megszólítást.

A másodikban a választ adó közhelyekkel fedi el érzéketlenségét. A közhely agyonhasznált formula, ezért információértéke csekély.

A harmadikban az ifjúság nyelvére sokszor jellemző igénytelenséget látjuk. Ha minden tők jó, nincsenek fokozatok, holott nyelvünk fölöttébb gazdag e tekintetben.

4. Témakör: A KOMMUNIKÁCIÓ

Tétel: A kommunikáció nem nyelvi formái

Feladat: Tartson ötperces kiselőadást a vizuális kommunikációról (gesztusok, mimika, tekintet, térközszabályozás...). Előadása során térjen ki arra, vajon milyen vizuális jelekkel nyomatékosíthatta Széchenyi híres beszédének következő részletét:

„Nekem itt szavam nincs. Nem vagyok tagja a követek házának. De birtokos vagyok; és ha feláll oly intézet, mely a magyar nyelvet kifejtse, mely avval segítse elő honosainknak magyar neveltetését, jószágomnak egy évi jövedelmét feláldozom reá.”

(Széchenyi István 1825. november 3-i felszólalása)

Elmélet: *A nem nyelvi kommunikáció gazdag tárháza áll rendelkezésünkre mindennapi viselkedésünkben (grimasz, mosoly, bólintás, mutogatás). Ezek közül sok folyamatosan kíséri a nyelvi közlést. Összefoglaló nevük: metakommunikáció. Ez lehet akusztikus; ide tartoznak a mondatfonetikai eszközök: hangsúly, hanglejtés, hangerő, szünetek stb. Lehet vizuális, látási érzeten alapuló. A vizuális kommunikáció folyamatosan kíséri a nyelvit. Illeszkedhet ahhoz harmonikusan, mintegy megerősíthetik azt (valódi mosoly), de kétségbe is vonhatják (műmosoly).*

A vizuális kommunikáció részei: tekintet, arcjáték (mimika), kézjáték (gesztikuláció), testtartás, térközszabályozás. A tekintet árulkodik az érdeklődésről, fontos, hogy az előadó pásztázzon szemével és mosolyogjon. Az arcjáték is kifejezheti az érdeklődés erősségét, valamint alapvető érzelmi beállítódásunkat (öröm, bánat). A kézjáték segíti a közlést és az értelmezést, de vigyázzunk: a szájörzés a hazugságról, a szem eltakarása a félelelről árulkodik. A test helyzete tükrözi a belső feszültségnek: fenyegetettség esetén zártabb, a bizalom légkörében nyitottabb lesz. A térközszabályozás kultúránként eltérő, nálunk az ember alábbi jellemző terei különböztethetők meg: bizalmas (45 cm), személyes (120 cm), társasági (360 cm)

5. Témakör: EMBER ÉS NYELVHASZNÁLAT

Tétel: A főbb nyelvváltozatok

Feladat: Állapítsa meg, melyik csoportnyelvre jellemzőek az alábbi kispárbeszéddek! Miért?

- a.) – Vágod már a centit?
- Öreg vagyok, mint a rája, leszerelek februárba.

- b.) – Milyen órátok lesz?
 - Matek.
 - Érted?
 - Egy kukkot sem. Ha kihívnak, karót kapok.
- c.) - Várjon, megmérem a vérnyomását... Magának hipertóniája van.
 - Tessék mondani, az mi?
 - Magas vérnyomás.
- d.) – Dzsudzsák lyukra futott, nem volt les, aztán külsővel beemelte a pipába.
 - Szép gól lehetett, kár, hogy nem láttam.

Elmélet: A nemzeti nyelvet két nagy részre osztjuk: irodalmi nyelv, köznyelv. Ez a tömegkommunikációban jelenik meg elsősorban. normaadó funkciója van, ezért nyelvi sztenderdek is nevezük.

A nemzeti nyelv különböző változatokban él. E változatok főként a szóképzésben érhetők tetten, de megfigyelhető valamelyest a hangrendszerben és a nyelvtani rendszerben is. gondoljunk az alábbi szavakra: ollóba fog (sportnyelv), hipertónia (orvosi nyelv), ajakműködés szerinti illeszkedés (nyelvtudomány), tengerihántás (Alföld), apam kapal (Palócföld) Minden nyelvre jellemző, hogy földrajzilag (tájanként) és társadalmilag (szociológiai csoportonként) is tagolódik.

A földrajzi tagolódásból születnek a nyelvjárások, amelyből nyolcat különböztetünk meg: nyugati, dunántúli, déli, tiszai, palóc, északkeleti, mezőségi, székely és csángó.

A szociológiai tagolódás eredményeként jönnek létre a csoportnyelvek (a szaknyelvek), a korosztályi és rétegnyelvek. Közülük a legfontosabbak:

- a szleng, a bizalmas mindennapi nyelvhasználat
- a különböző szakmák nyelve
- a hobbinyelvek (például sportnyelv)
- a korosztályi rétegnyelvek (ifjúság nyelve, diáknyelv)
- a bakanyelv (katonai szleng)
- a tolvajnyelv (argó vagy börtönszleng)

Gyakorlat: Az első szöveg a katonai nyelvből, a második a diáknyelvből, a harmadik az orvosi szaknyelvből, a negyedik a sportnyelvből való.

6. Témakör: EMBER ÉS NYELVHASZNÁLAT

Tétel: A leggyakrabban használt egynyelvű szótáraink

Feladat: Fűzzön magyarázatot a különféle egynyelvű szótárakból vett részletekhez (legfőbb információtartalmuk, jelölésmódjuk)

harap(ige) *eszik, falatozik, bekap(vmit)(biz)

*mar, csíp

*/hal/:pedz, kap

harap tn (és ts) ige 1.Fogát belemélyesztí vkibe, vmibe. Almába~ ; vkinek a lábába~/ Harapós természete van.../Hal /hal/ pedzi a horgot. Most nem ~nak a csukák.2.ts Fogával tép(ve eszik) valamit. ~ja a kenyeret.

harap

Eb a láncon ugathat, de nem haraphat. – Ajkába harap. – Fűbe harapott. – Hadd morogjon a kutya, csak meg ne harapjon. – Amelyik kutya ugat, az nem harap...

Elmélet: A legfontosabb egynyelvű szótárak:

- értelmező szótárak (pl. Magyar értelmező kéziszótár), felsorolják és definícióval is megvilágítják a jelentést
- szinonimaszótárak (Közülük a legjobb számunkra a Magyar szókincstár, amely nemcsak a rokon értelmű szavakat, hanem az ellentéteket és a legfontosabb frazémákat is közli)
- állandósult szókapcsolatok (frazémák) szótára (pld. O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások)
- etimológia szótárak, amelyek a szavak eredetét magyarázzák meg (pld. Zaicz Gábor: Etimológiai szótár)
- helyesírási szótárak (A magyar helyesírás szabályai, Magyar helyesírási szótár)
- idegen szavak szótára (pld. Bakos Ferenc: Idegen szavak és kifejezések kéziszótára)

Gyakorlat: Az első szinonimaszótárból vették, mert a rokon értelmű megfelelőket sorolja. A második értelmező szótárból való, hiszen definíciót is ad. Emellett mondatba foglalva is érzékelteti jelentéseit. A harmadik szótár állandósult szókapcsolatokat tartalmaz; szólásokat és közmondásokat látunk.

7. Témakör: A MAGYAR NYELV TÖRTÉNETE

Tétel: A nyelv diakrón és szinkrón változásainak jellemzése

Feladat: Értelmezze az alábbi példákat a diakrón és szinkrón változások szempontjából!

„feheruaru rea meneh hodu utu rea” (Tihanyi Alapítólevél – 1055)

„Látjátuk feleim szümtükhel, mik vogymuk: isa, pur és homou vogymuk.” (Halotti Beszéd, 12. század vége, Benkő Loránd olvasata)

- Szeretek barangolni a világhálón, de szívesebben küldök sms-t, mint elektronikus levelet.
- Minden parlamenti párt, így a Fidesz, az MSZP, az MDF és az SZDSZ is támogatta az EU-hoz való csatlakozásunkat.

Elmélet: A nyelvet két módon lehet vizsgálni. Egyidejűségében, a jelen nyelvállapotára összpontosítva, mint a leíró magyar nyelvten is teszi. Illetve alakulásában – ezzel foglalkozik a nyelvtörténet. A nyelvtörténet kutatásához segítségül hívja a rokon nyelveket, de első renden a nyelvemlékeket vizsgálja.

A nyelvemlék lehet: szórványemlék, kéziratos szövegemlék, nyomtatott szövegemlék. A legfontosabb szórványemlék a Tihanyi alapítólevél 1055-ben keletkezett, s már egy mondatszerű képződményt is tartalmaz. Kéziratos szövegemlékeink közül emeljük ki: a Halotti beszéd és könyörgés című művet (1200 előtt, Pray-kódex), az első magyar verset, az Ómagyar Mária-síralmat (1300 előtt, Leuveni kódex), az első magyar nyelvű könyvet, a Jókai-kódexet (1372-ben keletkezett, de 1448-ban készült másolatban maradt ránk), amely a híres Ferenc-legenda fordítását is tartalmazza. Noha Hess András már 1471-ben létesített nyomdát Budán,

az első magyar nyelvű nyomtatvány csak 1527-ben jelent meg Krakkóban (Sylvester János nyelvkönyve). Nyomtatott szövegeink közül kiemelkedik a Károli Biblia, amely 1590-ben jelent meg Vizsolyban.

A nyelvtörténet tudománya megállapította a magyar nyelvtörténet korszakait. Melyek ezek?
1. Előmagyar kor (a Kr. előtti 1. évezredig, amikor még nem váltunk el rokonainktól) 2. Ósmagyar kor (az államalapításig) 3. Ómagyar kor (az államalapítástól a mohácsi vészig) 4. Középmagyar kor (1526-1772) 5. Újmagyar kor (1772-től napjainkig)

A nyelvtörténet főként négy szinten vizsgálja a nyelvi változásokat.

Hangváltozások: lekopnak a szó végi magánhangzók az ómagyar korban, a Tihanyi alapítólevélben még ott vannak, a H.B.-ban már nincsenek. Az ómagyar kor végére eltűnik, csak nyelvjárási szinten marad meg a palóc a (a H.B.-ban még ott van: odutta vola). Az ómagyar elején teljeseedik ki a kettőshangzórendszer, de a végére el is tűnik: hosszú magánhangzók lesznek belőlük. Az ómagyar korban zajlik le a nyiltabbá válás is: felső nyelvállású magánhangzóink középső vagy alsó nyelvállásúakká lesznek (pukul-pokol, nim-nem). A mássalhangzó- változások közül kiemeljük a réshanggá válást (k-h, kota-ház), a c, zs, dz, dzs v és ty hangok létrejöttét az ómagyar kor végén. Ide tartozik a ly visszaszorulása is a középmagyar korban.

Érdekes a magyar szókészlet alakulása. Eredet szerint megkülönböztetünk: ősi szavakat, belső keletkezésű szavakat és más nyelvekből átvett szavakat. Ősi szavaink száma mindössze 1000, ám mivel többségük szócsalád kiindulópontja, szókészletünk többségét mégis ezek alkotják. Számuk nagyobb, mint az idegenből átvett szavaké. Jövevényszavaink mindig valamilyen gazdasági-kulturális érintkezés bizonyítékai. A honfoglalás előtt főleg török népekkel érintkeztünk (kabarok, volgai bolgárok). Néhány jövevényszó: ökör, sajt, túró, gyöngy, gyűrű, betű, szám, kapu, kút, ács. Később a szláv és a német kapcsolatok kerültek előtérbe. Mindkettőtől több mint ezer szót vettünk át (szláv: szerda, csütörtök, péntek, szombat, karácsony, király, kulcs, asztal; német: polgár, püspök, herceg, hóhér, suszter, krumpli, spenót, ribizli). Sok szó érkezett a középkori latinból (templom, oltár, iskola, ceruza, diktál stb.), később jó néhány az olaszból és a franciából is (opera, piac, illetve lakat lavór).

A más nyelvekből átvett szavak között külön hely illeti meg a nemzetközi műveltség szavakat és a tükörszókat. Előbbiek a nagy világnyelvek, főként a német közvetítésével érkeztek a magyarba (görög eredetű: technika, atom, baktérium telefon, angol a meccs, futball, olasz a lottó, arab a trafik). A tükörszavak az összetett szó lefordításával jöttek létre, kivált németből van sok (Tiergarten=állatkert).

Gyakran megváltozott a szavak jelentése is. Részben külső okok miatt (pld. a hajó eredetileg csónakot jelentett), részben a nyelvi elemek egymásra hatása miatt. néhány példa: a marha eredetileg kincset, a tükör példaképet, a szerencse zsákmányt jelentett. Az első jelentésszűkülésen, a másik kettő jelentésbővülésen ment keresztül.

A nyelvtani rendszer változásának iránya: egyfelől egyszerűsödik, mert a nyelv gazdaságosságra törekszik, másfelől bonyolultabbá válik, mert a világ is egyre összetettebb lesz. Az egyszerűsödés jele az az igeidők és az igemódok változása: a 19. század végére visszaszorul az elbeszélő (folyamatos) múlt: adá, kéré, még korábban az an/end jelű jövő idő (megdöntendni, üvegszemén a fagy fölengedend), funkciótlaná vált az ikes ragozás és elorvadt a szenvedő ragozás is. A bonyolultabbá válás fő jellemzője: tért hódít az összetett mondat, továbbá a jelöletlen kapcsolatok jelöltté válnak. Új grammatikai eszközök kellettek

ehhez. Számos rag az ómagyar korban jön létre, a folyamat lényege, hogy az önálló szó hangsúlyvesztéssel névutóvá, majd raggá alakul (a ház belsejében- a házbelen- a házban). A névelők is a magyar nyelv önálló életében alakultak ki, a határozott a mutató névmásból, a határozatlan az egy számnévből. Az igekötők nagy része eredetileg határozószó volt (a tengeren által mentek – átmentek).

Gyakorlat: Az első két idézet a nyelv diakrón változásait érzékelteti. Példák a változásra:

- a 12. század vége felé kezdtek lekopni a szavak végén található magánhangzók, hiszen eredetileg tőszavaink magánhangzóra végződtek. Ezt mutatja a *hadu* (had) és az *utu* (út).
- a nyíltabbá válásra példa a *vogymuk* és a *pur*, *latjatuk*
- A szókészlet változásait mutatja az *isa* (bizony) szó eltűnése a nyelvből
- a nyelvtani változást mutatja a *rea*, amely itt még nem rag, hanem névutó; nemsokára majd rag lesz belőle

A másik két idézet a szinkrón változásokra példa: a tudomány fejlődését és a társadalmi átalakulást tükrözik a szavak, amelyek korábban nem léteztek.

8. Témakör: A MAGYAR NYELV TÖRTÉNETE

Tétel: A magyar nyelvrokonág fő bizonyítékai

Feladat: Feladat: Mondjon véleményt az egyik internetes honlap alábbi kijelentéséről: „Az egyiptomi és a sumér nyelv bizonyíthatóan magyar nyelv”! Mutassa be néhány konkrét példa alapján, milyen érvek szólnak amellett, hogy a magyar nyelv a finnugor nyelvcsaládhoz tartozik

Elmélet: A közös ős leszármazottai a rokonok, a közös alapnyelvre visszavezethető nyelvek a rokon nyelvek. A magyar nyelv az uráli nyelvcsalád finnugor nyelvcsoportjának ugor ágához tartozik. Minél közelebb van hozzánk a közös ős, annál közelebbi a rokonság. Legközelebb hozzánk az obi-ugorok, a vogulok és az osztjások vannak, közös őseinktől körülbelül 3000 éve váltunk el, kb. 3000 évével a magyar az egyik legrégebb kultúrnyelv a világon! A finnek, az észtek és a többiek már távolabbi rokonaink, mintegy 5000 évvel ezelőtt bomlott fel a finnugor alapnyelv.

13-14 milliónyi anyanyelvi beszélőjével a magyar messze a legnagyobb finnugor nyelv. Sokan persze még ma is kétségbe vonják a finnugor rokonságot, ami azonban bizonyított tény.

Hogyan lehet igazolni?

- Az egyik érv a szókészletben rejlik. Mintegy 1000 alapszavunk finnugor eredetű. Ide tartoznak a testrészek (kéz, láb, fej), rokoni viszonyok (anya, atya, fiú), számok (egy, kettő, három), egyszerű használati tárgyak (háló, kés, nyíl), természeti jelenségek (hó, víz, jég), elemi cselekvések (van, él, hal, eszik, iszik, alszik, megy). Itt persze nem a hasonló hangzás számít, hiszen lehet az egybeesés véletlen is. A nyelvészek szabályos hangmegfelelésekkel igazolták a közös eredetet – valamennyi szóról külön. A házról feltételeznénk, hogy a német *das Haus* volt a forrása. De nem az, hanem ősi szó, amely a finnben maradt meg eredeti alakjában: *KOTA*. Hogyan lett a *KOTA*-ból *HÁZ*? Úgy hogy a magyarban a szókezdő *K* mély magánhangzó előtt *H*-vá alakult (*Kunte-Had*), a két magánhangzó között elhelyezkedő *T*-ből pedig *Z* lett (*saTa*-száz, *keTe*-kéz, *veTe*-víz). Ezt takarja teát a szabályos hangmegfelelés.
- A másik bizonyíték a nyelvtani rendszerben rejlik. Mint a finnugor nyelvek, a magyar is agglutináló, tehát a szavakhoz toldalékokat kapcsol. Emellett több toldalékunk

finnugor eredetű. Közülük talán a birtokos személyjelek a legfontosabbak –ez a többi finnugor nyelvben is hasonlóan kapcsolódik a birtokszóhoz.

9. Témakör: A MAGYAR NYELV TÖRTÉNETE

Tétel: A nyelvújítás mibenléte, történelmi, művelődéstörténeti háttere, hatása

Feladat: Világítsa meg, hogyan kapcsolódnak a nyelvújításhoz az alábbi kiadványok!

Tövissek és virágok (1811)

Mondolat (1813)

Felelet a Mondolatra (1815)

Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél (1819)

A magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályai (1832)

Elmélet: *A nyelvújítás nem egyéb, mint a nyelvművelők (írók, költők, nyelvészek) beavatkozása a nyelv életébe. Sok helyen lezajlott ez a felvilágosodás korában, vagy még előbb, amelyet a mi nyelvújítóink is szem előtt tartottak (Kazinczy főként a németektől vett mintát)*

Mi volt az oka és a célja? A latin, illetve a német nyelv miatt a magyar nem volt alkalmas sem a tudomány, sem a művelt társalgás követelményeinek eleget tenni, hiszen jószerint a parasztság rétegébe szorult vissza a 18. században. Ezért meg kellett újítani, hogy betölthesse funkcióját és fejlett polgári nemzetté tehesse a magyart. Elindítója Bessenyei György így fogalmazott Magyarság című röpiratában: „A közboldogság eszköze a tudomány... a tudomány kulcsa a nyelv”, méghozzá az anyanyelv, hiszen „minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem”.

Mettől meddig tartott? Bessenyei György föllépésétől (1772) a Magyar Nyelvőr megjelenéséig (1872).

Hogyan újítják meg a nyelvet? Főként a szókincs hiányosságait küszöbölik ki. Az alábbi eljárásokat alkalmazzák: nyelvjárási szavak köznyelvivé tétele (betyár, kamat, bútor), régi szavak felelevenítése (aggastyán, Béla, Géza), idegen szavak átalakítása (balanea-bálna, Leipzig – Lipcse), új szó létrehozása szóképzéssel (történelem, példány, borong, tanulmányoz), szóelvonás (tan, vizsga – a tanítból és a vizsgából), szócsonkítás (zöm, cím, gyár- zömök, címer, gyárt), összetétel (szemüveg, folyóirat).

Mi lesz az eredmény? Mintegy 10 ezer új szó, amely nagyon hamar elterjed, de megújul a stílus is, aminek köszönhetően a magyar a világ egyik leghajlékonyabb legkifejezőbb nyelvéné válik.

Gyakorlat: *A kiadványok a nyelvújítás legintenzívebb szakaszában, a nyelvújítási harc évtizedében keletkeztek. Az elsőt Kazinczy adta közre, epigrammákat tartalmaz ez. Címe jelképes: a tövissek az ortológusoknak (a nyelvújítás híveinek), a virágok a neológusoknak, a nyelvújítás támogatóinak szólnak. A Mondolat gúnyirat, az ortológusok válasza Kazinczynek – Veszprémben nyomtatták ki. Kazinczy érdekében Kölcsey és Szemere Pál adták ki válaszukat Felelet a Mondolatra címmel. Stílusparódia ez, a terjengős, parlagias előadásmódot veszi célba. 1819-ben Kazinczy békejobbot nyújt az ortológusoknak, hangsúlyozván, hogy szükség van az újításra, de a hagyományörzésre is: „Jól és szépen az ír, aki tüzes ortológus és tüzes neológus egyszersmind”. Az utolsó kiadvány az első magyar helyesírási szabályzat, amelyet már a Magyar Tudományos Akadémia adott ki.*

10. Témakör: A NYELVI SZINTEK

Tétel: A hangok találkozása és helyesírásuk

Feladat: Vizsgálja meg az alábbi szövegrészlet kiemelt szavait! Milyen mássalhangzótörvények figyelhetők meg a kiejtésben? Helyesírásunk melyik alapelve érvényesül leírásukkor?

Egyik kezében **sörrel** figyelte a **vasgyár** falát. Már **tizedszer** próbálta ki a **visszhangot**, ám hiába kurjantott bármily **egészségeset**, válasz nem érkezett.

***Elmélet:** 1. A legfontosabb mássalhangzótörvények: teljes hasonulás (éljen, házzal), a képzés helye szerinti részleges hasonulás (színpad), zöngéesség szerinti részleges hasonulás (ágtól, dobtá), rövidülés (jobbra), összeolvadás (látja) 2. Helyesírásunk alapelvei: - a kiejtés elve (szék, tábla), - a szóelemzés elve otthon, látja), - a hagyomány elve (folyjon, Batthyány), - az egyszerűsítés elve (sakkal, loccsan)*

***Gyakorlat:** 1. arccal=teljes hasonulás, kiesés; sörrel=teljes hasonulás, vasgyárban=zöngéesség szerinti részleges hasonulás, visszhanghoz=rövidülés, zöngéesség szerinti részleges hasonulás, egészségnek=teljes hasonulás, egyiké=megnyúlás 2. A kiejtés elve érvényesül a sörrel szóban, a hagyomány elve az egyiké-ben, az egyszerűsítése a visszhanghoz-ban*

11. Témakör: A NYELVI SZINTEK

Tétel: A szófajok mint a szavak legáltalánosabb kategóriái

Feladat: Elemezze szófajtanilag az alábbi mondat szavait:
„Szabadság, szerelem,/ E kettő kell nekem...”

***Elmélet:** A szófaj a legáltalánosabb nyelvtani kategória, amelyet a szavak jelentése, mondatbeli szerepe és alaki viselkedése határoz meg. A fut például ige, mert cselekvést jelent, a mondatban állítmány, idő- és módjeleket, igei személyragokat vehet föl. A szófajokat az alábbiak szerint csoportosíthatjuk: vannak az igék (olvas, esik), a névszók (főnév=ház, melléknév=szép, számnév=hat, névmás=te, aki, milyen), az igenevek (főnévi=futni, melléknévi=futó, határozói=futva), a határozószók (itt, tegnap), a viszonyzószók (névelő=a, az, egy; névutó=mögött, kötőszó=és, mert, igekötő=be, segédige=fog, módosítószó=talán) és a mondatszók (indulatszó=jaj, felelőszó=nem)*

***Gyakorlat:** a szabadság és a szerelem főnév, méghozzá elvont főnév, mert gondolati dolgokat jelöl, az e mutató névmás (az „ez” régies alakja) a kettő határozott számnév, a kell segédige, a nekem pedig névmási határozószó, olyan szófaj tehát, amelyben két szófaj tulajdonságai keresztezik egymást.*

12. Témakör: A NYELVI SZINTEK

Tétel: Az egyszerű mondat részei; felépítése

Feladat: Elemezze aláhúzással az alábbi mondatot, és vetítse ki az ábrát! Milyen szó szerkezetek találhatók benne?

Tegnap délután elmentem a legjobb barátommal az Öreghegybe meggyet szedni.

Elmélet: Az (egyszerű) mondat a beszéd legkisebb egysége. A szöveg láncszemnyi része. Egy tájékoztató, kifejező és/vagy felhívó mozzanattal viszi tovább a közlésfolyamatot. Minősége alapján lehet állító vagy tagadó. Tartalma szerint kijelentő, kérdő, felszólító, felkiáltó és óhajtó. Szerkezete szerint tagolatlan (Jaj!, Igen) és tagolt. A tagolt mondat lehet főmondat (Süt a nap), bővített (Tüzesen süt a nap) és hiányos (Hol voltál? Moziban.).

A mondat szó szerkezetekből épül fel. A szó szerkezet lehet alárendelő (elmentem az Öreghegybe) és mellérendelő (kenyeret és kiflit veszek). Az alárendelő lehet alanyos, tárgyias, határozós, jelzős, a mellérendelő kapcsolatos, ellentétes, választó, magyarázó, következtető

Gyakorlat:

időhatározó állítmány kijelölő jelző társhatározó helyhatározó tárgy2 tárgy1
Tegnap délután elmentem a legjobb barátommal az Öreghegybe meggyet szedni.

13. Témakör: NYELVI SZINTEK

Tétel: Az összetett mondat

Feladat: A következő mondathoz fűzzön mellérendelő s alárendelő tagmondatot! Az így kapott példákon magyarázza el, mi a különbség a mellérendelő és az alárendelő összetett mondat között!

Elmentem a boltba...

Elmélet: Az összetett mondat két vagy több egyszerű mondatból áll attól függően, hány alanyi-állítmányi kapcsolat van benne. A mellérendelő összetett mondat tagmondatai között csak tartalmi kapcsolat van, ez lehet: kapcsolatos, ellentétes, választó, magyarázó, következtető. A viszonyra többnyire már a kötőszóval is következtethetünk (és=kapcsolatos, de=ellentétes, vagy=választó, ezért=következtető, ugyanis=magyarázó). Az alárendelő összetett mondat tagmondatai között a tartalmi kapcsolat mellett nyelvtani, szerkezeti kapcsolat is van. Lényege: a főmondatból hiányzó mondatrészt a mellékmondat egész mondat formájában fejt ki. A hiányzó mondatrész helyén utalószó áll, a mellékmondatot kötőszó vezeti be – de mindkettő elmaradhat; az elemzés során viszont kitesszük. Az alárendelő mellékmondat a mondatrész mellett sokszor sajátos jelentéstartalmat is kifejt: feltételes, hasonlító, következményes, megengedő.

Gyakorlat: Elmentem a boltba, ugyanis nem volt otthon kenyér=mellérendelő, csak tartalmi kapcsolat van, a második tagmondat magyarázza az elsőt.

Elmentem a boltba, hogy vegyek kenyeret és kiflit=alárendelő, nem csupán tartalmi kapcsolat van, a főmondatból hiányzik a célhatározó, ezt fejt ki az alárendelő kötőszóval bevezetett célhatározói mellékmondat.

14. Témakör: A SZÖVEG

Tétel: A szövegösszetartó erő

Feladat: Az alábbiakban egy teljes szöveg mondatait összekevertük. Állítsa helyre a helyes sorrendet, s világítson rá arra, mitől lesz egy mondatsor szöveggé!

Megsózuk és addig pároljuk, sütjük, míg a paradicsom szétfő, a paprika pedig megpuhul. Ne tegyünk bele túl sok paradicsomot, mert savanyú, vízízű lesz. Hozzávalók: 1 kg zöldpaprika, 50 dkg paradicsom, 2 fej hagyma, 1 kanál zsír, só. A lecsónak rövid, zsíros leve legyen, A karikára vágott hagymát a zsírban halványra pirítjuk, beletesszük a megmosott, kicsumázott és karikára vágott zöldpaprikát és a meghámozott, eltördelt paradicsomot. Lecsó

Elmélet: *A szöveg a mondatnál magasabb szintű nyelvi egység. Egymással összefüggő mondatok sorából szerkesztett egész. Fontos ismertetőjegye a lezártság, az hogy a teljesség érzetét kelti. A mondatok véletlen halmazától a szövegkohézió, vagyis a szövegösszetartó erő különbözteti meg a szöveget. Hogyan jön létre a szövegkohézió?*

- *Egyrészt úgy, hogy tartalmilag összekapcsoljuk a mondatokat. A leggyakoribb összefüggések azok, amelyek a mellérendelő összetett mondatok között is vannak: kapcsolatos, ellentétes, választó, magyarázó, következtető*
- *Másrészt úgy, hogy jelentésbeli kapcsolóelemeket alkalmazunk. Ezek azok a szavak és kifejezések, amelyek a témára utalnak, mivel behálózzák az egész szöveget összefüggérendszerüket nevezzük szöveghálónak vagy témahálónak is.*
- *Harmadrészt úgy, hogy nyelvtanilag, szerkezetileg is összekötjük a szöveg mondatait. A legfontosabb kapcsolóelemek: kötőszók, névmások, határozószók, igei személyrag, birtokos személyjel.*

15. Témakör: A SZÖVEG

Tétel: Szövegtípusok

Feladat: Milyen megfontolások alapján sorolhatjuk két eltérő szövegfajtába a következő két tipikus szövegművet? Mondjon példákat más szövegfajtákra is!

a.) Pára

Üres parton
Üres csónak.
Nefelejcsék
Locsolódnak.
Tág a világ,
Mint az álom.
Mégis elfér
Egy virágon

b.)A tavak pusztulása

A tómedencék feltöltődését a vízi növények siettetik. Amikor a zöld növény-szigetek részekre tagolják a nyílt víztükröt, a tó fertővé alakul. Ha már csak helyenként csillog nyílt víz, a fertő mocsárrá válik. Amikor már teljesen benőtte a növényzet a tavat, a mocsár láppá lesz.

Elmélet: A szövegeket nagyon sok szempont alapján csoportosíthatjuk. Itt csak néhányat mutatok be.

- Nyelve szerint lehet magyar vagy idegen nyelvű.
- Közege szerint lehet írott vagy szóbeli.
- Célja szerint lehet tájékoztató, érzelmkifejező, felhívó, kapcsolatteremtő vagy szépirodalmi.
- Stílusát tekintve lehet társalgási, tudományos, publicisztikai, hivatalos és szépirodalmi.
- Az alkalmazott közlésfajta alapján megkülönböztetünk leíró, elbeszélő és elemző-meggyőző szövegeket.

Gyakorlat: A fenti szövegek mindegyike írott magyar nyelvű szöveg. Az első célja szerint tájékoztató, stílusát tekintve tudományos, az alkalmazott közlésfajta szempontjából elemző-meggyőző szöveg. Valószínűleg valamely tankönyv egy részlete, erről árulkodnak a szakszavak. A második szépirodalmi szöveg – egy versrészlet. Ezt tanúsítja a rím és a ritmus, továbbá az, hogy a vers szavai új összefüggésben jelennek meg.

16. Témakör: A RETORIKA ALAPJAI

Tétel: A nyilvános beszéd, a közszereplés főbb nyelvi és viselkedésbeli követelményei

Feladat: Fogalmazzon meg egy olyan hirdetést, amelyre tökéletes szónokok jelentkezését várja! Sorolja fel a hirdetésben a szükséges tulajdonságokat, képességeket! Feleletében mondjon véleményt az alábbi apróhirdetésről:

„Frissen alakult demokratikus párt keres jelölteket a közeledő választásra. Jó beszéd-készség (gazdag szókincs, jó artikuláció, folyékony tempó) előnyt jelent. Leveleket „Ne izgulj! Nyerünk!” jeligré a szerkesztőségbe várjuk.)”

Elmélet: A retorika (szónoklattan, ékesszólástan) a meggyőző, hatásos beszéd, az érvelés tudománya. Már az ókorban kialakult, hiszen a görögöknél vagy a rómaiaknál enélkül nem lehetett volna sikeres valaki. A retorika legfontosabb területei: 1. A szövegtípusok vizsgálata. Az ókorban három szövegfajtát különböztettek meg: tanácsadó, jogi és alkalmi beszéd. Ma lényegileg minden nyilvános beszéd a retorika körébe sorolható. 2. A szöveg felépítése. 3. A szónok feladatai. 4. A jó szónok tulajdonságai: tisztesség, találékonyság, jó emlékezőképesség, jó előadóképesség, jó stílusérzék, jó szerkesztőképesség=TESZ

17. Témakör: A RETORIKA ALAPJAI

Tétel: A szónok feladatai és a beszéd felépítése

Feladat: Hogyan készülne fel arra a beszédre, amelyet ballagáskor mond el az osztály nevében osztályfőnökének! Vázolja föl a beszéd szerkezetét is, s fogalmazza meg a bevezetőt! Feleletében mondjon véleményt a következő beszédészletről:

„Kedves Tanár Néni! Az osztállyal együtt borzasztóan meg vagyunk hatva, most, amikor a távozás hímes mezejére lépünk. Különösen Jancsi és Piroska, Ádám és Éva, valamint Ilma és Balga van igen elkeseredve. Egyikük még az egereket is megittatta. De lám nekem is eleredtek a könnyeim, nem is tudok már mondani semmit, igen meg vagyok hatva.”

Elmélet1: *A szónok feladatai a következők: 1. anyaggyűjtés 2. Az anyag elrendezése (VÁZLAT) 3. A beszéd megírása 4. Emlékezetbe vésés 5. Az előadásmód megtervezése 6. Előadás*

Elmélet2: *A beszéd felépítése: 1. Bevezető (funkciói: felkelti az érdeklődést és a hallgatóság jóindulatát, előkészíti a megértést) 2. Elbeszélés=tömören megfogalmazza a bizonyítandó tételt 3. Érvelés 4. Cáfolás 5. Beféjezés (összefoglal, kitekint vagy az érzelmekre hat)*

18. Témakör: STÍLUS ÉS JELENTÉS

Tétel: A képszerűség stíluseszközei és hatása

Feladat: Nevezze meg az alábbi idézetekben található szóképeket, s világítson rá szerepükre!

„Mint vízi óriás, bán gázol az vérben...”
(Zrínyi: Szigeti veszedelem)

„Hallgat a ház, ah de nincs nyugalma,
Fölveré azt szerelem hatalma...”
(Vörösmarty: Szép Ilonka)

„Elvadult tájon gázolok:
Ős, buja földön dudva, muhar,
Ezt a vad mezőt ismerem,
Ez a magyar Ugar.”
(Ady: A magyar Ugaron)

„Mosolyogva néz rám a Dunától
A Tiszáig nyúló róna képe...”
(Petőfi: Az alföld)

„Rajtam van a világ szeme,
Rózsám, ne törődj vele...”
(Népdal)

Elmélet: *A szépirodalmi stílust az is megkülönbözteti a hétköznapi megnyilatkozástól, hogy gyakrabban használ szóképeket, amelyek ráadásul merészebbek, váratlanabbak is –mert még nem koptak el (mint a ”siet az óra”, elmegyünk „a hegy lábáig” stb). A szóképeket két nagy csoportra osztjuk: Az egyszerű szóképekhez tartozik a metafora („én drágalátos palotám, jó illatú piros rózsám”) a megszemélyesítés, a szinesztézia („a kirakatban lila dalra kelt egy nyakkendő”), a metonímia („hallgat a ház”), a szinekdoché („a gyümölcsben halált evett”) és*

a hasonlat („Szeretlek, mint anyját a gyermek”). Összetett szóképek az allegória, a szimbólum és a komplex kép.

Gyakorlat: az első idézet hasonlat, a második metonímia, a harmadik allegória, a negyedik megszemélyesítés, az ötödik metonímia (világ szerepel a benne élő emberek helyett) és metafora.

19. Témakör: STÍLUS ÉS JELENTÉS

Tétel: A publicisztikai stílus főbb jellemzői

Feladat: Határozza meg tömören a hír, jegyzet, interjú, riport, nekrológ műfaját! Melyikhez sorolná az alábbi szövegrészeket? Miért?

1. Házkutatást tartott a francia rendőrség kedden a Havas PR-ügynökségnél és a Business France állami ügynökségnél, amik közbeszerzési pályázat kiírása nélkül szervezték meg 2016 januárban az akkor még a korábbi szocialista kormány gazdasági minisztereként Las Vegasba látogató Emmanuel Macron jelenlegi államfő útját, írta az MTI.

2. Négy tanulság Helmut Kohl életéből

A történész végzettségű Helmut Kohl alaposan megtanulta, hogy a határok időlegesek; az európai békéért való munkálkodást pedig édesanyjának is megígérte.

3. Kaján Tibor (1921-2016)

Hétfő délután meghalt Kaján Tibor kétszeres Munkácsy-díjas karikaturista, érdemes és kiváló művész. 95 éves volt.

Elmélet: A társadalmi érintkezés fő területei alapján 5 stílusréteget különböztetünk meg: társalgási, tudományos-szakmai, közéleti-hivatalos, publicisztikai és szépirodalmi. A publicisztikai stílus a sajtó vagy a média nyelvét jelöli. A média fő feladatai: tájékoztatás, véleményformálás, értelmezés, szórakoztatás. E funkciók alapján tudjuk csoportosítani a műfajokat is. A tájékoztató műfajokhoz tartozik a hír, a színes hír, a tudósítás; a véleményformálókhoz a jegyzet, a kritika, a glossza és a vezércikk; az értelmezőkhöz az interjú, a beszélgetés, a riport; a szórakoztatóhoz a show és kvízműsorok.

A hír objektív beszámoló egy közérdekű eseményről. Meghatározott nyelven (tárgyszerű, semleges) és formában (a legfontosabbal indul). Hat kérdésre kell választ adnia: ki, hol, mikor, mit, hogyan és miért csinált. A jegyzetben az újságíró a véleményét mondja el egy közérdekű, aktuális eseményről. Egy újság legfontosabb jegyzete a vezércikk. Alapelv: A hír szent a vélemény szabad. Az interjúban az újságíró egy másik embert szólaltat meg. Miért: mert szakember, tájékoztatottabb a kérdésben (tényinterjú). Fontos a véleménye, politikai (véleményinterjú), érdekes, híres személyiség (életútinterjú). A riportban az újságíró személyesen számol be tapasztalatairól. Ez lehet egy esemény (pld. gyárátadás), de egy társadalmi probléma is (pld. fiatalok bűnözés, drogozás); az újságíró gyűjti az anyagot, majd érdekes formában tálalja. A nekrológ egy elhunyt személyiséget méltató cikk.

20. Témakör: STÍLUS ÉS JELENTÉS

Tétel: A nyelvi jelek csoportjai a hangalak és a jelentés viszonya alapján

Feladat: Mutassa be a szavak csoportjait a hangalak és a jelentés viszonya alapján, majd sorolja be a következő szövegrészlet kiemelt szavait a megfelelő kategóriába!

Ahogy **megcsörren** a telefon, **tollat** vagy **ceruzát** vesz kézbe, de olyan **bumfordi** (vagy inkább **tutyimutyi?**), hogy a szemüvegére **lép**. **Hát szív** megint, az biztos.

***Elmélet:** A nyelvben a hangalak és a jelentés viszonya megállapodáson alapul. Kivétel: a hangokat utánzó hangutánzó szavak (ugat, reccsen), illetve a hangfestő szavak, amelyek cselekvést vagy tulajdonságot jelenítenek meg hangalakjukkal (szöszmötöl, bamba). A szavak egy kis része egyjelentésű csak (ilyenek a szakszavak, pld. óda), többségük többjelentésű. Ilyenkor ugyanahhoz a hangalakhoz több jelentés kapcsolódik, de a jelentések összefüggenek, pld. levél (eredetileg falevél, később üzenet). Ha a hangalak csak véletlenül esik egybe, azonos alakúságról beszélünk. A rokon értelmű szavaknál a jelentés hasonló, de a hangalak különbözik.*

***Gyakorlat:** toll=többjelentésű, de többjelentésű is, ha külön nézzük őket, szív=mint az ér, csörren=hangutánzó, ceruza=többjelentésű, tutyimutyi=hangulatfestő, lép=azonos alakú, hát=azonos alakú, külön-külön többjelentésű.*